

Annotation

The author of this article analyses research about role of soviet power in political processes in Ukraine during 1960 – the first 1990's. In the article is described define of scientific researchers the role of Communist party of the USSR in activity of soviet structures.

Keywords: *political processes, soviet structures, Communist party of the USSR, historiography researches.*

Дробот І. І., Ільницька Н. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Метою дослідження є вивчення релігійного життя на Поділлі після звільнення від німецько-фашистської окупації. Головним завданням наукової розвідки є здійснення історично-наукового аналізу політики радянської держави, місцевих органів влади щодо Церкви, релігійних общин та віруючих Поділля у повоєнний період.

Ключові слова: *Велика Вітчизняна війна, Поділля, Православна Церква, релігійні громади, органи державної влади, релігійний фактор, Єпархія, священнослужитель.*

В умовах національно-культурного і духовного відродження українського народу, розбудови суверенної держави важливе наукове та громадсько-політичне значення має об'єктивне висвітлення ролі Церкви, релігійних громад в державотворчих процесах та духовному оновленні суспільства, формуванні національної свідомості. У зв'язку з цим, великої ваги набуває всебічне вивчення політики державної влади відносно Церкви на різних етапах її розвитку у різних регіонах України. Період Великої Вітчизняної війни та повоєнний період – один з найскладніших та найменш вивчених в історії релігії та Церкви, який характеризується складними соціально-політичними, культурними, духовними процесами і дає можливість простежити вплив тоталітарних режимів, як радянського так і нацистського, на Церкву та релігійні громади в Україні, зокрема Поділля.

Зусиллями українських дослідників відбулося багаторічне накопичення історичних знань про політику держави щодо Церкви і релігійних організацій. Дослідження релігійної сфери суспільного життя у радянський період були не лише не популярними, а й небезпечними. До часів перебудови така проблематика була “неактуальною”, або розроблялась з метою покращення атеїстичної роботи серед населення. Серед сучасних вітчизняних авторів, вагомий внесок у розробку релігійно-церковної проблематики зробили Б. Андрусишин, В. Бондаренко, І. Власовський, А. Колодний, Б. Лобовик, В. Пащенко, В. Ульяновський, Ю. Федорів, Є. Харьковщенко, П. Яроцький [1]. Резонансним проривом у дослідженні проблеми релігійного життя в Україні необхідно вважати 10-ти томне видання вчених – релігієзнавців Інституту філософії НАН України [2], наукового релігієзнавчого щорічника [3], праці О. Войнаковича, А. Пащука [4]. Особливостям релігійного життя в окремих регіонах України у 1940–1950-ті рр. присвячені оригінальні дослідження Я. Дашкевича і А. Лисого [5].

Історичний досвід радянського періоду переконливо засвідчує, що ситуація в релігійно-церковній сфері на різних етапах державного життя мала свої особливості. Вони обумовлювалися як характером державного курсу щодо Церкви в означений період, так і

усталеними ідеологічними установками.

Територія Поділля, яка включає в себе сучасні Вінницьку, Хмельницьку, частину Тернопільської, Черкаської, Одеської та Житомирської областей, напередодні Другої світової війни входила до складу Польщі та СРСР. 14 листопада 1939 р. Західна Україна була офіційно прийнята до складу Української РСР, що стало реальним кроком на шляху соборності українських земель. Уся територія Поділля опинилася під радянською владою. Населення, що проживало на приєднаних землях, спочатку досить позитивно відреагувало на входження до складу радянської України. Однак, сподівання на покращення життя, в тому числі і духовного, через деякий час змінилися розчаруваннями. Свідомість жителів Західної України, і в тому числі Західного Поділля, не сприймала радянської політичної моделі життя. Гуманітарний аспект даної політики визначався значною мірою сутністю офіційної політики радянської влади. Радянізація економічного, суспільно-політичного життя передбачала конфіскацію поміщицьких і монастирських земель, яка супроводжувалась політичними репресіями, гоніннями на священнослужителів, передачею храмів та монастирів у державну власність. Одним з найсильніших факторів, який протистояв новому режиму, була наявність впливового відкритого опонента владі в особі Церкви. Жителі краю відзначались набожністю та релігійністю. Релігійних діячів сприймали як посередників між богом та людьми. Причому, релігійні настрої панували традиційно не лише серед селян, а й серед інших прошарків місцевого населення.

Території ж Поділля, що перебували у складі СРСР до 1939 р., потерпала від здійснених радянською державою жорстких антирелігійних заходів ще в 1920–30-х рр. Церкві та релігійним громадам на всій території радянської України було завдано особливо нищівного удару. В деяких областях, зокрема Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій напередодні Великої Вітчизняної війни не залишилося жодної діючої православної церкви, в інших Луганській, Полтавській, Харківській залишилося по одній. У Київській єпархії з 1710 парафій, що існували до 1917 р., на 1940 р. залишилося лише дві, а з 1435 священників тільки троє продовжували виконувати свої обов'язки, не зберігся жоден діючий монастир. Масове закриття храмів супроводжувалося репресіями проти служителів культу. На 1939 р. на волі залишилося лише три митрополити і один архієпископ Руської православної церкви, в Україні не залишилось жодного архієрея. [7].

З початком Великої Вітчизняної війни та наступною фашистською окупацією України релігійна ситуація на Поділлі почала швидко змінюватися. Це пояснювалося традиційним тяжінням місцевого населення до релігії і посилювалося військовою розрухою, стражданнями, втратами рідних і близьких на фронті. По-друге, німецька окупаційна влада сприяла відкриттю храмів та відновленню релігійно-церковного життя на окупованих територіях [4, с. 64].

Легалізуючи діяльність релігійних громад та сприяючи поживленню духовного життя, окупаційна влада турбувалася не стільки про задоволення релігійних потреб місцевого населення, скільки про реалізацію своїх далекосяжних намірів.

Зміна в роки війни політики радянських владних органів у ставленні до Церкви спричинила піднесення релігійного життя у повоєнні роки. За нових умов повоєнного життя радянський режим не міг повертатися до раніше апробованих методів “войовничого атеїзму”. Відігравши важливу роль у консолідації суспільства в роки війни, доклавши значних зусиль для зміцнення обороноздатності країни, церковні інституції поступово перетворилися на реально існуючий фактор, з яким не рахуватися вже було неможливо. За

таких обставин радянському режиму не лишалося нічого іншого, як подолати традиційну відразу до релігії й церкви та вдатися до інтриг. Переломним у стосунках держави та Церкви став 1943 р. Саме з цього часу Й. Сталін та його оточення відновили контакти з Церквою. Початок цьому процесу було покладено в ніч з 4 на 5 вересня 1943 р. під час зустрічі Й. Сталіна з патріаршим місцеблюстителем Руської православної церкви митрополитом Московським і Коломенським Сергієм (Страгородським), Ленінградським митрополитом Олексієм (Симанським) та екзархом України, митрополитом Київським і Галицьким Миколаєм (Ярушевичем). Результатом цієї зустрічі стало надання дозволу на повернення віруючим частини храмів і культового майна, відкриття духовних навчальних закладів, розширення видавничої діяльності, амністію репресованих священнослужителів, зняття державного тиску на Церкву, призупинення атеїстичної пропаганди, переслідувань служителів культу, зняття обмежень на позакультову діяльність, надання можливості релігійним центрам встановлювати зв'язки із зарубіжними релігійними організаціями, тощо [4, с. 67-68].

14 вересня 1943 р. РНК СРСР прийняв Постанову про створення Ради у справах православної церкви, уповноважені якої працювали при урядах союзних республік та обласних виконавчих комітетах. Через інститут уповноважених вирішувалися питання реєстрації церковних громад, відкриття нових парафій, питання внутрішньо церковного життя. 18 травня 1944 р. Постановою радянського уряду було створено Раду у справах релігійних культів. Вони мали аналогічну структуру й функції та були покликані здійснювати зв'язок між державними органами та керівниками релігійних об'єднань. Обидві Ради були елементом централізованого державного механізму і діяли згідно визначених повноважень [2, В. Пащенко. Православ'я в новітній історії України, – ч. 1, с. 223].

Особливостями такого державного політичного курсу стали обов'язкові реєстрації релігійних громад, відкритих молитовних будинків, реєстрації служителів культу та ревізійних комісій, об'єднання найвпливовіших церков в одну структуру, ретельний облік кожної релігійної общини та священнослужителів, злиття не чисельних груп віруючих, дотримання радянського законодавства про культу, законів СРСР та застосування жорстких санкцій утисків, репресій у випадках їх порушення, а також подальше все активніше поширення антирелігійної пропаганди [8, с. 127]. Для реєстрації релігійної громади та отримання нею культового приміщення передбачалося подання заяв за підписами не менш як 20 повнолітніх місцевих жителів, що не мали судимості й не були позбавлені в судовому порядку виборчих прав, інформації про їхній вік, громадянство, місце роботи та проживання, повні дані про членів виконавчого органу та членів ревізійної комісії, нотаріально (в селі – сільською радою) завірений договір на оренду культового приміщення, довідки про його технічний, санітарний та протипожежний стан, опис культового майна, що належало громаді.

Подане релігійною громадою клопотання спочатку розглядалося місцевими органами влади, потім направлялося до Ради у справах РПЦ при РНК СРСР, яка виносила свою ухвалу і подавала її на затвердження до союзного уряду. Про прийняте ним рішення повідомлялося усім причетним до нього державним органам та заявникам. У разі відмови релігійній громаді відкрити храм, повинні були вказуватися її причини. Відповідно до встановленого порядку усі питання стосовно відновлення, ремонту, реставрації, переобладнання культових приміщень мали погоджуватися зареєстрованою релігійною громадою з місцевими, республіканськими органами та з РСРПЦ. До отримання довідки

про реєстрацію та остаточного вирішення питання з передачею культової споруди в користування віруючим, заборонялася будь-яка діяльність: ремонт храму, відправа богослужінь, виконання релігійних обрядів тощо [9, арк. 27].

Згідно нового законодавства 5 липня 1945 р. у м. Вінниці було офіційно зареєстровано римо-католицьку громаду. Документ, що давав право на життя громаді проголошував:

“СПРАВКА О РЕГИСТРАЦИИ РЕЛИГИОЗНОГО ОБЩЕСТВА

Справка выдана в том, что уполномоченным Советом по делам религиозных культов при СНК СССР по Винницкой области сего числа зарегистрировано общество римско-католического вероисповедания, находящееся в г. Виннице, с предоставлением ему в пользование для удовлетворения религиозных нужд молитвенного здания – костёла, находящегося в г. Виннице по ул., Ленина № 40 со всеми правами, предусмотренными в действующих законах и постановлениях СССР в отношении религиозных культов.

Уполномоченный Совет по делам религиозных культов при СНК СССР Чепуров.” [6, с. 127].

Слід зауважити, що в перші повоєнні роки римо-католики свого пастиря не мали. Звертання до уповноваженого Ради Народних Комісарів СРСР у справах релігійних культів по Вінницькій області ніяких результатів не дали. Влітку 1945 р. в громаді було близько 190 парафіян, на листопад 1946 р. – 685. Загалом же в стосунках держави та Церкви, у ставленні до служителів культу й віруючих зберігалися тенденції їхньої нормалізації. У березні 1944 р. лише у Вінницькій єпархії діяли 839 церковних громади, чотири жіночих монастирі, (з яких до 1955 р. залишилися тільки два – Браїлівський і Барський), в парафіях служили 405 священнослужителів [10, с. 53].

Запровадженням нової моделі державно – церковних відносин Й. Сталін та його оточення намагалися примусити Церкву служити державним інтересам. Постановою союзного уряду від 22 серпня 1945 р. було прийнято доповнення до Закону 1929 р. про церковні організації і їм, включно з монастирями, надано права юридичної особи у справах оренди, будівництва й купівлі у власність для церковних потреб будинків, транспорту, знарядь праці. Скасовувалося багато обмежень у діяльності громад, місцевим органам державної влади пропонувалося не перешкоджати діяльності монастирів. Це сприяло відродженню російської православної Церкви [1, А. Колодний, П. Яроцький, Б. Любовик. – Історія релігії в Україні. – с. 536].

21 жовтня 1946 р. виконком Вінницької обласної ради депутатів трудящих виніс рішення за № 300/011 “Про православні монастирі” [13]. Ним місцеві райвиконкоми зобов’язувалися закріпити за існуючими у районах православними монастирями земельні угіддя (луги, сади, городи та ін.), що знаходилися на той час у їхньому користуванні – для колективного обробітку ченцями та черницями. Монастирям дозволялося мати робочу та продуктивну худобу, птицю та сільгоспінвентар, їм дозволялося займатися промислами і організовувати кустарні майстерні. Шостий пункт цього рішення зобов’язував райвиконкоми негайно вивести за межі монастирів загальноосвітні школи, інші державні організації які там розміщувалися. Якщо це зробити було неможливо, пропонувалося надати свої пропозиції щодо переміщення монастирів до інших місць, які відповідають умовам монастирського життя.

У той же час монастирі притягувалися до обов’язкового постачання державі зерна, картоплі та інших продуктів за нормами, встановленими для одноосібних господарств. У відповідності з Указами Президії Верховної Ради СРСР, монастирі звільнялися від сплати

податку з будівель та земельної ренти. Ченці й черниці, що проживали на території монастирів, звільнялися від сплати військового податку, а також від податку на холостяків, одиноких та малосімейних громадян [14]. Проте, такі зміни в сфері державної політики щодо церковних інституцій мали суто тактичний характер і не означали відмови атеїстичного радянського режиму від усталених ідеологічних засад у ставленні до релігії та Церкви. Тож не дивно, що вже у вересні 1944 р. вище політичне керівництво країни нагадало членам партії про необхідність “посилення антирелігійної пропаганди шляхом пропаганди наукового світогляду”, а Постановою РНК СРСР 1945 р. – з метою активізації боротьби з пережитками минулого, вимагалось повної мобілізації зусиль і засобів масової інформації [1, с. 71].

Зовнішній демократизм і лібералізм по відношенню до Церкви, релігійних громад, заміна стратегії нищення релігії на лояльне ставлення, офіційне визнання свободи віросповідання, були лише початком підготовки до наступного масового наступу на релігійні культу. У березні 1945 р. ЦК КП(б)У звернувся з листом до місцевих партійних організацій республіки, в якому підкреслювалось, що партія не змінила свого ставлення до релігії, і необхідно вести непримиренну боротьбу з релігійною ідеологією. Доказом стали статті з науково-атеїстичної тематикою в журналах “Агітатор”, “Радянська Україна”, “Правда України”, вінницькій обласній газеті “Радянська Вінничина”, молодіжних періодичних виданнях “Молодь України”, “Сталінське плем'я” [8, с. 67, 98].

Якщо в роки окупації церковні общини повертали собі культові приміщення, то з березня 1944 р. їх почали знову відбирати і передавати під клуби, склади, школи і т.п. За час з 20 березня по 1 жовтня 1944 р. на Поділлі (Вінницька і Брацлавська єпархія) було відібрано у релігійних громад 61 будівлю й планувалось відібрати ще 86 храмів. [5, с. 168]. Така політика була характерна для усіх областей України.

Із листа М. Гречухи, секретаря обкому партії, секретарю ЦКП(б) України Л. Мельникову дізнаємось: “В Станіславській області взяті на облік і зберігаються місцевими органами влади як пам'ятники стародавньої культури до півсотні зруйнованих і напівзруйнованих різних будинків і споруд. Серед них – будинок колегії єзуїтів, костьол єзуїтів, костьол бернардинів, ворота костьолу бернардинів, костьол домініканців, будинок військової бурси, замок графа Потоцького, руїни замку Заморського, церкви, костьоли, монастирі, часові, дзвіниці різних православних, римо-католицьких, єзуїтських та інших релігійних культів і монашеських орденів... Можливо деяка частина з цих “пам'ятників” і являє собою якусь архітектурну цінність, та й то хіба лише культової архітектури, а переважна більшість всіх цих єзуїтських римсько-католицьких і інших храмів, ... навряд чи становить яку – не будь вартість як пам'ятники історії чи культури нашого народу. Я вже не кажу про те скільки коштує державі догляд та утримання їх.... Я вважаю, що потрібно було б доручити спеціальній комісії розібратися взагалі з цими пам'ятниками і особливо в західних областях. І ті з них, що дійсно являють собою історичну чи культурну цінність, відібрати і занести до державних фондів. Всі ж інші, що не мають особливої цінності для історії і культури нашого народу і лише нагадують радянським людям про ганебне стародавнє минуле, виключити з державних реєстрів, як нікому непотрібний мотлох, а самі будівлі використати для господарчих і культурних потреб трудящих” [12, с. 60].

Священики та віруючі вели боротьбу за храми, намагаючись протистояти дискримінаційній політиці влади. Однак значна кількість приміщень знову була передана державним та громадським організаціям. Вінницький міськвиконком 12 січня 1946 р. прийняв рішення передати приміщення костьолу під аероклуб. Це мотивувалось тим, що в

місті 10-15 віруючих і вони можуть відвідувати молитовні приміщення в приміських селах Телепеньки і Стрижавка [6, с. 78].

В м. Немирові у приміщенні церкви було відкрито клуб будівельного технікуму [8, с. 112]. У м. Бершаді церковне приміщення було передано і переобладнано під кінотеатр [15].

Представники радянської влади на місцях стали все частіше звертатись до антирелігійної практики 1930-х р. Про це свідчать декілька характерних прикладів: “Село Медвідка Калинівського району Вінницької області – голова сільради під час богослужіння стріляє біля церкви, після чого заходить до церкви в кашкеті і з цигаркою в зубах, пропонує священику негайно припинити службу й виписує йому повістку про мобілізацію на сільгоспроботи. Священику с. Лопатинці Тиврівського району голова сільради запропонував проводити богослужіння тільки до восьмої години ранку і брати в нього дозвіл на кожне богослужіння. Уповноважений Погребищенського райкому КП(б) У викликав до себе одного з священиків і запропонував йому припинити влітку богослужіння. В селі Онитківці Тиврівського району уповноважений райвиконкому запропонував припинити богослужіння. Коли священик не послухався його, то він зайшов до церкви і став переписувати людей з криком, що всіх їх буде засуджено. В селі Борків Літинського району голова сільради разом з секретарем партосередку зайшли до церкви з вигуками, образами на адресу віруючих [5, с. 112]. Священники Берездівського району Кам'янець-Подільської області звернулись до секретаря РК КП(б)У з проханням пояснити вимогу влади щодо звільнення церковних приміщень. Священик Явощевської церкви заявляв: “Я живим, як і мої віруючі з церкви не підемо. Якщо радянська влада в Сибіру згноїла більше 50 тис. священників, то нехай і ми так само загинемо” [16].

Проте, незважаючи на ці утиски, Церква очолила патріотичний рух по збору коштів і продовольства на будівництво танкової колони ім. Дмитрія Донського, допомогу шпиталю, дітям-сиротам, інвалідам війни. Вінницьке єпархіальне управління тільки в 1944 р. зібрало більш як два мільйони карбованців, за що отримало подяку від Верховного Головнокомандуючого Й. Сталіна.

Православною церквою по Вінницькій області було зібрано на 1 січня 1945 р. добровільних пожертвувань віруючих – на оборону і для лікування поранених – 348511 крб; на танкову колону – 173725 крб; на дітей сиріт – 950000крб, на сім'ї воїнів Червоної Армії – 360372 крб, для закупок продовольства для шпиталів – 750065 крб. [5, с. 156].

Рада у справах РПЦ, її уповноважені на місцях систематично підтверджували, що релігійні громади, духовенство належним чином оформлені та діють у відповідності з виданими реєстраційних документами. Практичне життя протікало у відповідності з принципами Декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви та відповідних статей радянської Конституції. Водночас, уповноважені Ради часто нехтували і так обмеженими правами релігійних громад, про що свідчить постійний контроль чиновників за церковним життям. Уповноважені Ради у справах РПЦ подавали шоквартальні та щорічні звіти про діяльність релігійних общин. Так, уповноважений Ради по Українській РСР у звіті за IV квартал 1945 р., в статистичних даних про кількість храмів, численність духовенства робить висновок, що православна церква в Україні в особі “духовенства і церковників” займає суттєве місце у значенні пропаганди ідеалістичних ідей, котрі суперечать матеріалістичному вихованню трудящих мас” [1, А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик. – Історія релігії в Україні. – с. 224].

Масштабність нагляду та контролю підтверджується тим, що лише з березня до вересня 1944 р., до уповноваженого у справах РПЦ при Раднаркомі УРСР надійшло понад

400 скарг і звернень віруючих, духовенства, монастирів. Навіть благодійні акції релігійних громад контролювалися і не завжди зустрічали розуміння влади [8, с. 198].

Скарги місцевого духівництва до влади в перші три післявоєнні роки в основному стосувались забезпечення служителів культу хлібом та продуктами, житлового питання, податків, особливо натуральними продуктами, заборони місцевої влади здійснення церковних обрядів, незаконних дій церковних старост. Слід зазначити, що органи радянської влади в ті роки хвилювало зростання релігійності населення. В інформаціях до партійних органів фіксувалось, що “...в селі Широка Гребля Хмельницького району 410 дворів, але атеїстичного світогляду, тільки 50. В селі Сандраки цього ж району з 300 дворів тільки 30 атеїстичного спрямування. Проте і в будинках атеїстів знаходили ікони. Інший показник – в с. Сандраки народилось у 1945 р. 20 дітей, 19 з яких хрестили в церкві. В цьому ж селі шлюб уклало 9 подружніх пар, 7 з яких вінчалися у церкві. У Козятинському районі зареєструвалось в ЗАГСІ 402 подружніх пари, з них 190 вінчалися у церкві. На 1 січня 1947 р. в області діяли 670 церков, 145 молитовних будинків, три жіночі монастирі одночасно, за попередній рік владою було закрито 10 церков, 11 молитовних будинків, 1 монастир. Слово Боже несли людям 435 священників, 17 дияконів” [5, с. 223].

Десятиліття гонінь не могли не позначитись на рівні освіти духівництва. Якщо раніше духівництво мало спеціальну освіту – закінчені семінарії, академії, то у післявоєнні часи більшість служителів культу була з вчорашніх псаломщиків, церковних старост. Саме тому єпархіальне управління неодноразово піднімало питання про влаштування курсів по підвищенню кваліфікації священнослужителів, організації єпархіальної церковної бібліотеки.

З 13 травня 1945 року по 3 січня 1946 року Вінницьку кафедру очолив єпископ Варлаам (Борисевич). Не дивлячись на складні часи ним були організовані православні курси, на які в 1945–46 роках було прийнято 40 осіб [10, с. 98].

Навіть у періоди найтіснішого зближення РПЦ з органами державної влади, воно ніколи не виходило за рамки ортодоксальних підходів до релігійності населення, як до чужого за своєю природою явища для соціалістичного суспільства. У стратегічних планах Й. Сталіна Православна церква мала стати одним із чинників духовної експансії на тих європейських територіях, які планувалось втримати в зоні радянського впливу, а також за межами соціалістичного світу. Керівництво Радянського Союзу розуміло, що формування наддержави, оточеної країнами-сателітами, вимагатиме не лише світської, а й сакральної санкції [1, А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик. – Історія релігії в Україні. – с. 535].

Отже, в результаті деякого пом'якшення у ставленні радянської влади до Церкви, релігійних громад у перші повоєнні роки, на території Поділля помітно збільшилась кількість молитовних будинків, відбудовувалися монастирі та храми, що були зруйновані під час війни. Причиною таких змін збула відповідна політика щодо церкви як впливового суспільного інституту, який офіційно не міг знаходитись під контролем держави. Тому необхідні були інші форми примусу, важелі, за допомогою яких комуністична партія могла б контролювати релігійне життя. На жаль, політика “лібералізму” органів влади продовжувалась нетривалий час. Репресіями, гоніннями, утисками антирелігійною пропагандою вплив церкви у післявоєнний період був фактично зведений нанівець. Поступово був відновлений беззаперечний контроль радянської влади над духовним життям населення Поділля.

Використана література:

1. Б. Андрусичин. Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997; Церкви і релігійні організації України. Довідник / Редколегія: Бондаренко В. Д. – гол.ред. та ін. – К.: VIP. 2004; І. Власовський. Нарис Української православної церкви: у 4-х т., 5 кн. –

- К. : Либідь. 1999; А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик та ін. Історія релігій в Україні: Навчальний посібник. – К. : Т-во “Знання”, 1999; В. Пашенко. Православ'я в новітній історії України. В 2-х част. : Полтава 1997; В. І. Ульяновський. Історія Церкви та релігійної думки в Україні. У трьох книгах. – К. : Либідь, 1994; Свящ. д-р Юрій Федорів. Історія Церкви в Україні. – Люблін, 1991; Є. Харьковшенко. Релігієзнавство : підручник. – К. : Наукова думка, 2007.
2. Історія релігій в Україні : у 10 томах / ред.кол. : А. Колодний (голова) та ін. – К. : Український центр духовної культури, 1996–1999.
 3. Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004.
 4. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігій та релігійних інституцій в Україні в 1940-1960х.: політологічний дискурс. – К., 2005; Пацук А. Українська церква і незалежність України: Монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 364 с.
 5. Лисий А. К. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) єпархії. 1795–1995. – Вінниця, 1995.
 6. Вінницький Капуцинський монастир / за ред. Я. Р. Дашкевича. – Вінниця, 1995.
 7. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 664. – Арк. 38–39.
 8. Данілова І. Ю., Демиденко Т. П. Місцеві органи радянської влади та релігійні громади Вінниччини в останнє десятиріччя Сталінського правління / Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХІІ наукової історико-краєзнавчої конференції-Вінниця: 2009;
 9. Державний архів Російської федерації – Ф. 6991, оп. 2, спр. 1. – Арк. 25-27; В. Войналович. Партійно-державна політика щодо релігій та релігійних інституцій в Україні в 1940–1960х.: політологічний дискурс. – К., 2005.
 10. Архієпископ Вінницький і Могилів-Подільський Симеон. Вінницька Єпархія. Минуле і сьогодення / Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця, 2008.
 11. Вербило О. М. Питання атеїстичного виховання населення країни (1943–1945) // Український історичний журнал. – 1982. – С. 75-78.
 12. Чорна книга України / Збірник документів, архівних матеріалів, статей, досліджень, есе. – К., 1998.
 13. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. Р-2700, оп. 7, арк. 43-44.
 14. ДАВО. – Ф. Р-2700, оп 7, арк 61.
 15. ДАВО. – Ф. Р-5073, оп 2, арк 73.
 16. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф. 487. – Оп. 4. – Спр. 35. арк. 27.

А н н о т а ц и я

Целью исследования является изучение религиозной жизни на Подолье после освобождения от немецко-фашистской оккупации. Главной задачей научного изыскания является осуществление историко-научного анализа политики советского государства, местных органов власти относительно религии, религиозных общин и верующих Подолья в послевоенный период.

Ключевые слова: *Великая Отечественная война, Подолье, Православная Церковь, религиозные общины, органы государственной власти, религиозный фактор, Епархия, священнослужитель.*

A n n o t a t i o n

An aim is researches of religious life on Podillya after a release from fascist occupation. The main task of research is realizations of historical- scientific analysis of policy of the soviet state, in relation to religion, church and believers of Podillya in a post-war period.

Keywords: *Great Patriotic war, Podillya, Orthodox Church, religious societies, public authorities, religious factor, Diocese*